ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

BADIIY MATNLARDA OBRAZLI TAFAKKUR IFODASI

Jo'rayev Nabi Narziyevich,
Termiz davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasi katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Mamlakatimizning yangi rivojlanish va taraqqiyot bosqichiga o'tishi natijasida o'zbek milliy tilshunosligining yangi-yangi tadqiqot yo'llarini belgilashga, tilimizning boy badiiy imkoniyatlarini namoyon qilishga katta yo'l ochildi. O'zbek milliy tilimiz nutqiy, badiiy, tasviriy ifoda hamda vositalarga boy tillardan biri hisoblanadi.

Badiiy obrazli tafakkur ifodasi olamni aniq va izchil obrazlar orqali idrok etishga bo'lgan intilishlarda namoyon bo'ladi. Olam qiyofasi va manzarasini yaqindan yoritish hamda tahlil qilish muammosi uzoq vaqtladan buyon faylasuflar, folklorshunoslar, madaniyatshunoslar, adabiyotshunoslar va tilshunoslarning eng dolzarb mavzularidan bo'lib kelgan.

Badiiy matnlarda badiiy obrazli tafakkur ifodasining namoyon qilinishida tasviriy ifoda va vositalardan foydalanishning ahamiyati kattadir. "Obrazli ifodalar o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Bunday ifodalar ijodkorning katta mehnati va o'tkir tafakkurining samarasi sifatida vujudga keladi. Ba'zan bir fikrni bayon etishda qator-qator obrazli ifodalarning qo'llanilgani kuzatiladiki, bu holatni ko'proq poetik nutq uchun xos deb baholash mumkin"[1].

Badiiy matnlarning lingvomadaniy tahlilini amalga oshirishda badiiy tasviriy vositalar orqali tafakkur, til va madaniyat hodisalari mushtarakligi doirasida ilmiy xulosalar chiqarish yaxshi natija beradi. "Agar badiiy asarga mo'jizaviy bir butunlik tarzida yondashilmaydigan bo'lsa, uning sir-u jozibasi bir zumda yo'qqa chiqadi va adabiy asar o'ziga xos ta'sir qudratidan tamomila mahrum bo'ladi. Tahlil qilinayotgan asarning barcha jihatiga birvarakayiga sinchkovlik bilan yondasha bilish va uning qismlaridagi jozibani kashf etishga e'tibor qaratish tahlilning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan omildir"[2]. Badiiy matnlarda tasvirlanayotgan voqea va hodisalar, ilgari surilgan fikr hamda qahramonlarning kechinmalari tasviri badiiy ta'sirchanligini obrazli tafakkur ifodalarisiz mantiqiy tushunish qiyin bo'ladi. "Hamid Olimjonning "Savol" she'ridan olingan quyidagi satrlar poetik fikr sifatida kishini hayratga soladi.

Kiyintirsam seni bahorga,
Yulduzlarni o'rasam qorga.
Olib kelib oldingga qo'ysam,
Ham yulduzni, ham seni suysam…

Kishini bahor bilan kiyintirib, yulduzlarni qorga o'rab odam oldiga qo'yish, yulduzni suyishni poetik nutq doirasidagina norma deb hisoblash, tasavvur qilish… bu holatdan zavqlanish mumkin. Bunday ifodalar poetik nutq uchun tipik ifodalar bo'lib, voqea – hodisani bu xilda bayon etish orqali badiiy tasvir kuchaytiriladi, fikr esa obrazli idrok etiladi"[3]. Obrazli tafakkur ifodasini o'zida namoyon etuvchi mazkur she'riy parchadan ko'rinadiki, tafakkur insonning ongi, aqliy faoliyati hamda harakatlarining eng yuqori darajadagi shakli, ko'rinishi hisoblanadi. Ana shu tafakkurning mavjudligi, tafakkur bilan bog'liq nutqning yuzaga kelishi insonlarni olamdagi boshqa mavjudotlardan farq qilishini ta'minlaydi. Inson voqelikni idrok etadi va tasavvur qiladi. Avvalo obrazli tafakkur to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, insonning sezgisi, ongi va miyasining faoliyati orqali butun olam haqida, unda bo'layotgan voqea – hodisalar to'g'risida axborotlar, hamda ma'lumotlarga ega bo'lishi, tashqi olamni idrok etishi, anglashini e'tiborga olish lozim bo'ladi. Tashqi olam o'zining butun borlig'i, manzarasi bilan obrazlar qiyofasida namoyon bo'ladi. Tafakkurlarda turli xayoliy manzaralar gavdalanadi. Ayniqsa ushbu tasvirlar badiiy san'atkor tasavvurlarida yanada izchillashadi, mukammallashadi, tasviriy vositalar orqali ishonchli hamda mazmunli ifodalanadi. "Ma'lumki, predmetlar doimo serqirra hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, bir obraz tafakkurda bir necha predmetga nisbatan qo'llanishi mumkin. Masalan, ***odamning tishi, arraning tishi, taroqning tishi*** kabi birikuvlarda odamning **tishi** tafakkurdagi asosiy obraz bo'lib, **tish** predmetiga xos yanchish, maydalash, bo'laklash, bir

[1] Умурқулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Тошкент. Фан, 1990. – С. 56.

[2] Xolmanova F.A. Mehrobdan chayon romanida troplarning ishlatilishi / "Sciene and Edukation" Scientific Journal August 2020/ Volume 1 Issue5.

[3] Умурқулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Тошкент: Фан, 1990. – Б. 55.

xil ketma – ketlikda joylashish kabi xususiyatlar shu obrazning boshqa predmetlar (**arra, taroq**) ga nisbatan qo‘llanishiga sabab bo‘lmoqda. Obrazlarning bunday o‘ziga xosligi orqali hosil qilingan tafakkur shakli obrazli tafakkur atamasi bilan nomlanadi”[1]. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar jahon tilshunosligida V.fon Gumbold, A.A.Potebnya, V.V.Vinogradov, A.A.Shaxmatov, N.D.Arutyunova, V.K.Xarchenko, B.N.Teliya va Serebrennikovlarning izlanishlarida uchraydi.

Badiiy matnlarda badiiy tasvir ifodasi va vositalari orqali insonning butun hayoti va faoliyatining turli xil hayotiy hodisalari, tabiat manzaralari, qahramonlar va ularning o‘y-xayollari, maqsadlari hamda hayot, kelajak haqidagi tasavvurlari qamrab olinadi, aks ettiriladi. “Badiiy obraz yaratuvchi vosita ijodkorning ma’naviy quroli hamdir”[2]. Badiiy matnlarda qo‘llanilgan turli tasviriy va ifodali vositalar badiiy asarning ta’sirchanligi va jozibadorligini oshirishga, oquvchiga estetik zavq bag‘ishlash, ruhiy ta’sir o‘tkazishga xizmat qiladi. Darhaqiqat, “O‘zbek badiiy adabiyoti tili namunalarini o‘rganish jarayonida badiiy tasvir vositalari qamrovi nihoyatda keng va badiiy obraz yaratishdagi emotsional – ekspressiv nozikliklarni bera olishdagi asosiy vositalardan ekanligining guvohi bo‘lamiz”[3]. Adabiy tilning, adabiy asarlarning o‘ziga xos tili, badiiy tasvir ifodalari bor. Shuning bilan birga har bir tilning o‘ziga xos qoidalari, qonuniyatlari hamda me’yor va mezonlari bor. Badiiy – adabiy tilning ham o‘ziga xos xususiyatlari bolib, ular rang – barang, obrazli tafakkur ifodalaridan iboratdir. Adabiy tilga bunday xususiyatlarni badiiy tasvir vositalari beradi. Badiiy matnga rang – barang, obrazli xususiyat beradigan vosita badiiy nutq qurilmalaridir.

Tasviriy ifoda va tasviriy vositalar badiiy adabiyotda ham, og‘zaki nutqda ham, folklorda ham juda ko‘p qo‘llaniladi. Bu tasviriy ifoda va vositalar nutq, uning mazmuniga badiiy bo‘yoq ekspressivlik bag‘ishlaydi. Badiiy tasviriy vositalar va ifodalarni tushungan va yetarlicha anglagan hamda tadqiq qilgan tilshunos olim S. Mamajonov, “tasviriy vositalar ro‘para kelgan odam minib ketaveradigan egarlab qo‘yilgan ot emas. Qaysi tasviriy vositani qanday qo‘llash shoirning dunyoqarashi, g‘oyasiga, voqelikka munosabati, uni o‘ziga xos ko‘rishi, idrok etishi, tushunishi va tushuntirish uslubiga, lirik qahramonning xususiyatiga, qisqasi, shoirning o‘ziga xos uslubiga bog‘liq. Haqiqiy san’atkor hech vaqt , mana shu joyda falon usulga yoki falon tasviriy vositaga murojaat etayin, degan o‘yni xayoliga ham keltirmaydi, aksincha, o‘z tafakkuri, g‘oyaviy niyati, tushunchasi va materialning taqozosi bo‘yicha ish ko‘radi. Ijodkorning ruhiy olami, uni ilhomlantiradigan hayotiy voqelik qanday bo‘lsa, uning tasviriy vositalari ham shunday bo‘ladi”[4], - degan edi.

Haqiqatan ham hozirgi o‘zbek tilshunosligida tasviriy ifoda va vositalar juda ko‘p. Ushbu ishimizda tpoplar guruhiga kiruvchi tasviriy ifoda va vositalardan metafora, o‘xshatish, epitet (sifatlash), realiya, ramz va stereotiplar kabi lingvomadaniy birliklarning badiiy til xususiyatlariga qisqacha to‘xtalishni ma’qul topdik.

Jahon tilshunosligida tasviriy ifoda va vositalar, ularning badiiy nutqda qo‘llanilishi usullari hamda xususiyatlari to‘g‘risida ilmiy izlanishlar olib borilgan. “Bu vositalarni tilning tasviriy vositalari sifatida o‘rganilishi qadimgi grek, hind va qadimgi rim ritoriklarining faoliyatlari bilan bog‘lanadi va hozirgi kunda ham tasviriy vositalar sifatida antik an’ana asosida tasnif qilinib kelinmoqda”[5]. Ana shunday tadqiqotlar dunyo tilshunosligida atroflicha amalga oshirilgan. Ushbu sohalardagi izlanishlar va tadqiqotlarning mahsuli sifatidagi ishlar mavzumiz doirasidagi izlanishlarimizning nazariy jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Aristotel o‘zining “Ritorika” nomli tadqiqot ishida so‘zning metaforik ma’noda qo‘llanishi to‘g‘risidagi tasniflari ifodalangan bo‘lsa, Kvintilian tomonidan figuralarning antik asosi ko‘rsatib o‘tilgan. A.N.Veselovskiy va A.A.Potebnyalarning izlanishlarida trop hamda figuralarning badiiy nutqdagi ahamiyati tasniflangan. Bu sohadagi ilmiy izlanish va tadqiqotlarda M.Polyakov ham o‘z qarashlarida “metafora – tasvirlaydi, o‘xshatish – ko‘rsatadi”[6] degan g‘oyani ilgari suradi.

O‘zbek miliy tilshunosligida bu mavzu doirasida bir qator ilmiy – tadqiqot ishlari yaratilgan. Xususan, R.Qo‘ng‘urovning “O‘zbek tilida tasviriy so‘zlar”, S.Mamajonovning “Uslub, obraz, tasviriy vositalar”, M.Mukarramovning “O‘zbek tilida o‘xshatish”, Y.Is’hoqovning “Tashbeh”, “A.Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati” II tomi,123-betida, T.Rasulovning “Badiiy tasvir va obrazli tasviriy vositalar”, G‘.Salomovning “Tarjima nazariyasiga kirish”, T.Aliqulovning “Tarjima nazariyasiga kirish”, N.Mahmudovning “O‘xshatishlar – obrazli milliy tafakkur mahsuli” maqolasi, D.Xudoyberganovaning “Til, tafakkur, madaniyat” nomli

[1] Аҳмедова А.С. Образли тафаккурнинг лингвистик талқини” GOSPODARKA I INNOWACJE.

Laboratirium Wiedzy Artur Borcuch, Volume: 23/2022. http://www.gospodarkainnowacje.pl/ © 2022 LWAB.

[2] Умурқулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Тошкент: Фан, 1990. – С. 22.

[3] Каримов С.А. Бадиий услуб ва тилнинг ифода тасвир воситалари.Ўқув қўлланмаси. – Самарқанд: СамДУ нашриёти. 1994. В. 5.

[4] Мамажонов С. Услуб, образ, тасвирий воситалар // Шарқ юлдузи, 1969, № 6. – Б. 197.

[5] Умурқулов Б. Бадиий наср жозибаси. – Тошкент: Muharrir nashriyoti, 2021. – В. 225.

[6] Умурқулов Б. Ўзбек бадиий насрининг лингво – услубий шаклланиш асослари: Филол.фанл.док-ри (DSc) илмий дараж.олиш учун тақдим этилган дисс-си. – Тошкент – 2020, В. 207.

ilmiy risolasi, S.Usmonovning “Metafora”, B.Umurqulovning “Poetik nutq leksikasi”, “Badiiy nasr jozibasi” monografiyasi, G.Qobuljonovaning “Metaforaning sistemaviy lingvistik talqini” nomli nomzodlik dissertatsiyasi, F.Usmonovning “O‘zbek tilidagi o‘xshatishlarning lingvomadaniy tadqiqi”, Sh.Maxmaraimovaning “Olamning milliy lisoniy tasvirida teomorfik metaforaning kognitiv aspekti”, “O‘zbek tili metaforalarining antroposentrik tadqiqi”[1] kitoblari va ilmiy izlanish hamda tadqiqotlarida tasviriy ifoda va tasviriy vositalar mavzusi doirasida asosli xulosalar berib o‘tilgan. Ayniqsa, tilshunos olim R.Qo‘ng‘urov “O‘zbek tilida tasviriy so‘zlar” nomli kitobida tasviriy so‘zlar, ifodalar va vositalarni juda mukammal o‘rgangan holda tasniflaganligini e’tirof etish lozim bo‘ladi. “O‘zbek tilida tasviriy so‘zlar katta bir leksik guruhni tashkil qiladi. Bundan tashqari, hozirgi o‘zbek tilidagi ot, sifat, fe’llar tasviriy o‘zaklardan yasalgandir. Tasviriy so‘zlar badiiy adabiyotda, og‘zaki nutqda, folklorda juda ko‘p ishlatilib, ular nutqqa badiiy bo‘yoq, ekspessivlik beradi. Ma’lum tasviriy so‘z bir necha xil ma’noni ifodalashi mumkin. Lekin uning formasini o‘zgartganda yoki kengaytirganda ba’zan bir necha tushunchani anglatish uchun qo‘llash imkoni bo‘lsa ham, ba’zan u tushunchaning ikkinchisi uchun qo‘llash uslub g‘alizligiga olib keladi. Masalan**,** ***piq – piq kuldi*** deya olganimiz kabi piq – piq yig‘ladi deyish ham mumkin. Ammo, ***piqir – piqir kuldi*** deyish mumkin bo‘lsa ham, ***piqir – piqir yig‘ladi*** deyish ancha qiyin”[2].

Tilshunoslar S.Karimov, B.Umurqulovlar tajribalari asosida tasviriy vositalar haqidagi ilmiy fikr va qarashlarini atroflicha yoritib beradilar. S.Karimov “badiiy uslub uchun ahamiyatli sanalgan, troplar guruhiga kiruvchi tasvir vositalarining asosiylari”[3]ni ko‘rsatib o‘tadi. B.Umurqulov o‘zbek tilshunosligida tasviriy ifodalar va tasviriy vositalarning juda ko‘plab ko‘rinishlari borligi to‘g‘risida fikr yuritib, o‘zining ilmiy tadqiqot ishida “obraz hosil qiluvchi vositalarni tilning tasviriy vositalari hisoblab, nutqda xususan, badiiy nasrda, ularning har birining o‘rni borligini, tasviriy vositalardan metafora, o‘xshatish, sifatlash badiiy nutq uchun muhim bo‘lgan, badiiy obrazlilikni ta’minlashda ko‘lamdorligi bilan alohida ajralib turuvchi badiiy vositalar ekanligini ta’kidlaydi va shu vositalarning badiiy nasrdagi o‘rni, xususiyatlari haqida fikr yuritishni lozim topadi hamda metafora, o‘xshatish, sifatlashlar vositalarini badiiy nasr materiallari asosida tahlil qilishga erishadi”[4] .

Badiiy matnlarda insonlarga xos bo‘lgan xususiyat, harakat va faoliyatlarni boshqa bir predmetlarga ko‘chirish orqali badiiy fikr ifodalashda predmetlarni qiyoslash, taqqoslash bilan badiiylik, jozibadorlik hamda ta’sirchanlik oshiriladi. Masalan: *Odam topgan baxtni ovoza qilib gullar, bulbullar yashar* (H.Olimjon. “Daryo tiniq, osmon beg‘ubor”), *Hayrat ichra yonib yarqirab, Asta mendan so‘rar yulduzlar* **(**E.Vohidov.“Mening yulduzim”), *Uxlab yotgan izlarini tramvay, Tong otmasdan bosib, yanchib o‘tadi* (Oybek. “Shahar”), *Qahrabo ko‘z yosh to‘kib turar faqat daraxtlar, Ne qilsin , uchay desa, ularda yo‘q qanotlar* (A.Oripov. “Manzara’), *O‘ynar bo‘ron, chir aylanib qor, Tinmay inar ko‘kdan yer sari* (Uyg‘un. “Qor”) misralaridagi *baxtni ovoza qilib, so‘rar yulduzlar, uxlab yotgan izlar, ko‘z yosh to‘kib, o‘ynar bo‘ron* kabi ifodalar poetik nutqning emotsional qimmatini oshiruvchi ifoda xususiyatlari natijasidir”[5].

Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodalarning juda ko‘plab qo‘llanishini kuzatish mumkin. Badiiy nutqda bu kabi obrazli ifodalar bir yoki bir necha gap ko‘rinishida, ba’zan esa butun bir matn shaklida ifodalanadi.

— “Men osmondan yulduzimni tanladim. Qarang, oyi, Yetti og‘ayni orasidagi eng yorug‘ yulduz — meniki...

— Mayli, o‘g‘lim. O‘sha yulduz seniki. Anovi to‘rtinchisi — meniki.

— Nega, oyi, to‘rtinchisi eng kichkina yulduz-ku!

— Shuning uchun ham meniki... ***To‘rtinchi yulduz — yetimcha yulduz****. Ko‘rdingmi,* ***yaxshi o‘smay qolgan****.* ***Yetimlarga rahm qilish kerak***.Yulduzlar ***sirli ko‘z qisishar***, tillaqoshdek ingichka ***oy sirli mo‘ralar, shabada sirli shivirlar***, sadarayhon bilan tuproq ***sirli hid taratar***, ***osmon ham, yer ham sirlarga to‘la*** edi” (O‘tkir Hoshimov. “Dunyoning ishlari” , 6-bet). Yoki “***Yulduz to‘la osmonga tikilaman. Ehtimol, osmondagi eng yorqin yulduzlar onalarning jonidir. Ehtimol, onalarning so‘ngan yulduzlari birlashib quyoshga aylangandir. Oftobni ona deyishlari, ehtimol, shundandir***”. (O‘tkir Hoshimov. “Dunyoning ishlari”, 7-bet), “*Qiziq, har gal bosh ustiga bosib tushgudek mag‘rur qad kerib turgan tog‘larni, ulkan novvot parchasidek qirrador qoyalarni ko‘rganda hayot abadiy emasligini o‘ylayman. Qorong‘i osmonda yana ham qoraroq soyadek qilt etmay turgan bu qoyalar bizga o‘xshaganlarning necha-nechasini ko‘rdi ekan*? O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asari matnidagi ***To‘rtinchi yulduz— yetimcha yulduz, yaxshi o‘smay qolgan,***

[1] Махмараимова Ш. Лингвокултурология. – Тошкент: Чўлпон, 2017. – Б. 120.

[2] Қўнғуров Р. Ўзбек тилида тасвирий сўзлар. – Тошкент: Фан, 1966. – В. 36-41.

[3] Каримов С.А. Бадиий услуб ва тилнинг ифода тасвир воситалари.Ўқув қўлланмаси. – Самарқанд: СамДУ нашриёти. 1994. – В.8.

[4] Умурқулов Б. Бадиий наср жозибаси. – Тошкент: Muharrir nashriyoti, 2021. – В. 228.

[5] Умурқулов Б. Бадиий наср жозибаси. – Тошкент: Muharrir nashriyoti, 2021. – В. 56.

Yetimlarga rahm qilish kerak, Yulduzlar sirli ko‘z qisishar, tillaqoshdek ingichka oy sirli mo‘ralar, shabada sirli shivirlar, sadarayhon bilan tuproq sirli hid taratar, osmon ham, yer ham sirlarga to‘la edi singari tasviriy ifodalarida eng kichik yulduzning yetimlarga o‘xshatilishi, odatda ota-onadan yetim qolgan bolalar yaxshi o‘smay qolishiga ishora qilinishi, yetimlarga rahm qilish va boshini silash, rahnamolik qilish o‘zbek milliy mentalitetiga xos fazilat ekanligi, ***Yulduzlarning sirli ko‘z qisishi, oyning sirli mo‘ralashi, shabadaning sirli shivirlashi, osmonning ham, yerning ham sirlarga to‘laligi*** odamlarga o‘xshatilishi badiiy obrazli tafakkur ifodalarining namunasidir. Ushbu badiiy ifodalar o‘zining emotsional bo‘yoqdorligi, badiiy obrazliligi, jozibadorligi va hayratlanarli tasvirlari orqali oquvchining diqqat – e’tiborini o‘ziga jalb qiladi. Obrazli fikrlarning o‘ta jilodorligi, serbo‘yoqligi, obrazli ifodalar badiiy tasvirining ta’sirchanligini kuchaytirgan.

O‘zbek tilshunosligida badiiy tilning obrazli va ifodali vositalari juda ko‘plab uchraydi. Badiiy matnlarda epitet (sifatlash) lar obrazli vosita sifatida biror predmet, harakatlarni ifodalovchi, har qanday xarakterli xususiyatlarni o‘zida aks ettirib ta’kidlovchi tasviriy vosita va ifoda tarzida qo‘llaniladi. Troplar guruhiga kiruvchi epitetlar (sifatlashlar) asosiy badiiy tasviriy vositalar va ifodalar hisoblanadi. Epitetlarni lingvomadaniy jihatdan talqin qilish milliy ona tilimizda muloqot qiluvchilarning yuksak darajadagi milliy madaniyatini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Epitetlar madaniy tushunchalarni ifodalashning eng muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Epitetlar badiiy matnlarda ifodalanayotgan narsalarga, harakatlarga va voqea-hodisalarga yorqin hamda hissiy tasvir beradi. Epitetlar ham obrazli tafakkur ifodasi hisoblanadi. Badiiy matnlarni tasviriy vosita va ifodalarsiz, epitetlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Agar badiiy matnlarda epitetlar qo‘llanilmasa, u quruq va mazmunsiz so‘zlardan yig‘ilgan nutq bo‘lib qoladi. Shuning uchun ham epitetlar tasvirlanayotgan obyektga nisbatan badiiy bezak berishini anglaymiz. Badiiy matnlarda epitetlar quyidagicha qo‘llanishi mumkin. Masalan, *qayg‘uli kecha, g‘am tonglari, muhabbat hidi, mug‘ombir tabassum, lazzatli umr, tilsiz ko‘cha, issiq quchoq, shirin hayot yoki shirin turmush, quyosh jilvalari, zilol suv, oltin nur, sadaf tishlar, o‘tli nafas, moviy dengiz, afsonaviy orol, nafasi garmsel, buloq ko‘zi, oq oltin, hayotbaxsh tong, kumush qor, zumrad toshlar, tog‘ shabadasi, pokiza qalb, so‘lim oqshom, xayol dengizi, ulug‘vor ish, qora bulut, to‘lin oy, qorli tog‘lar, jo‘shqin daryolar, latif kuy, yoqimli ohang* va hokazo. “Badiiy sifatlashlar nutqqa pardoz berish, predmetlarning xarakterli tomonlarini badiiy bo‘yoqdor holda ko‘rsatishi bilan xarakterlanadi. Sifatlashlarning bu turi emotsional-obrazlilikning kuchliligi bilan farqlanadi”[1]. Xullas, badiiy matnda obrazli tafakkur natijasida yuzaga kelgan tasviriy vositalar (o‘xshatish, metafora, sifatlash, epitet, frazeologizm) kabi lingvomadaniy birliklar til va madaniyat hodisalari mushtarakligining mevasi sifatida ijodkorning badiiy mahorati va asarining emotsionallik, ta’sirchanlik kuchini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Bu esa “matnda qo‘llanuvchi turli ma’no ko‘chish usullarini faqat uslub talabi emas, balki muallifning personal sifatlari, xususan, individual nutqidan joy olgan sheva va lahjalar unsuri sifatida”[2] baholashimizga asos bo‘ladi.

Resume: Theoretic about the fact that our Uzbek national language is one of the languages rich in verbal, artistic, figurative expression and tools, the expression of artistic figurative thinking is manifested in the desire to perceive the world through clear and consistent images, the importance of using figurative expression and tools in the manifestation of artistic figurative thinking in artistic texts information provided. Samples of analyzes are given based on the fact that drawing scientific conclusions within the framework of the commonality of thought, language and cultural phenomena through artistic and visual means in the implementation of linguistic and cultural analysis of artistic texts.

Резюме: Теоретически о том, что наш узбекский национальный язык является одним из языков, богатых словесным, художественным, образным выражением и средствами, выражение художественного образного мышления проявляется в стремлении воспринимать мир через ясные и последовательные образы, важность использования образной выразительности и средств проявления художественного образного мышления в предоставленной информации художественных текстов. Приводятся образцы анализов, основанные на том, что при осуществлении лингвострановедческого анализа художественных текстов делаются научные выводы в рамках общности мысли, языка и культурных явлений художественно-изобразительными средствами.

[1] Умурқулов Б. Ўзбек бадиий насрининг лингво – услубий шаклланиш асослари: Филол.фанл.док-ри (DSc) илмий дараж. олиш учун тақдим этилган дисс-си. – Тошкент, 2020. – B. 240.

[2] Xolnazarov U. Metaphor as object of linguocultural study. International Scientific Journal, Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA – 2020. – P. 433.